

Nieuwe tijden, nieuwe gevangenissen

Frederik Janssens en Kristel Beyens

De gevangenissector: een Belgenmop?

Toen in de zomer van 2009 een helikopter landde op de wandeling van de Brugse gevangenis en doodleuk enkele gedetineerden meenam, was dit een aanleiding voor de nodige grappen... Maar ook hier geldt: 'Humor ist wenn mann trotzdem lacht.' Het Duitse spreekwoord duidt op het feit dat humor veel ellende kan verbergen. De gevangenissector in België is er niet goed aan toe, en komt steevast in het nieuws met sombere verhalen: het personeel staakt, er zijn opstootjes wanneer gedetineerden niet terugwillen naar hun cel, gedetineerden plegen zelfmoord, de gevangenissen zijn overbevolkt, de gebouwen zijn versleten en verouderd, er zijn te weinig onderbroeken, er is te weinig medisch personeel, de voorhechtenis wordt misbruikt enzovoort.

Af en toe sijpelt er ook een positief verhaal door in de krantenkolommen: een diploma-uitreiking aan afgestudeerde gedetineerden in Oudenaarde of Antwerpen, of een mooi theaterproject in de gevangenis van Gent. Het is echt niet enkel kommer en kwel achter de gevangensmuren, maar er is nog veel werk aan de winkel. Zeker het project om nieuwe gevangenissen te bouwen, is een grote uitdaging.

Nieuwe gevangenissen in de steigers

Over de kwestie of er wel of niet nieuwe gevangenissen moeten worden bijgebouwd, willen we het hier niet hebben. Wel over de keuze voor een *reductionistisch* of een *expansionistisch* beleid.

Als we erin zouden slagen om al wie niet in de gevangenis thuishoort uit de gevangenis te halen, dan zou er veel capaciteit vrijkomen en hoeft er misschien geen capaciteit bijgebouwd te worden; dan vervangt men gewoon de verouderde capaciteit. Met *niet-thuishorend* bedoelen we – veel - beklaagden, geïnterneerden en ongevaarlijke mensen die een jarenlange straf uitzitten terwijl ze ook een boete of een alternatieve straf hadden kunnen krijgen. Het is belangrijk om te beseffen dat de overbevolking van gevangenissen niet iets is dat ons overkomt als een natuurramp: ze is het gevolg van het gevoerde penale beleid.

Maar intussen is het beslist: er zullen nieuwe gevangenissen bijgebouwd worden. Op 18 april 2008 keurde de regering het *masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden* goed. Dit plan voorziet een uitbreiding van de gevangenscapaciteit en de vernieuwbouw van een aantal oude gevangenissen. Door te investeren in nieuwe gevangenissen wil men een einde maken aan de negentiende-eeuwse toestanden waarin vandaag de dag nog steeds heel wat gedetineerden moeten verblijven.

Op 13 mei 2009 reikte minister van justitie Stefaan De Clerck een uitnodigende hand aan iedereen om 'mee na te denken' over de uitdaging waarvoor men staat. *Prison Make* noemde hij dit evenement in de BOZAR te Brussel. Tegelijk plaatste hij het vraagstuk van de bouw van nieuwe gevangenissen in de openbaarheid, zodat een maatschappelijk debat kan ontstaan.

Welk concept voor de gevangenis van de 21^e eeuw?

Op *Prison Make* werd weinig of geen aandacht besteed aan *vernieuwende gevangenisconcepten*. Architecten die we spraken zeiden: 'Als ik in een jury zou zetelen om projecten te beoordelen, dan zou ik niet weten waarop ik zou moeten letten: er wordt geen enkel concept naar voor geschoven! De basisvisie ontbreekt volledig. Dit is een groot risico, want het bedenken van een concept mag niet doorgeschoven worden naar een groep aannemers die klaar staan om beton te storten en muren te bouwen!'

De laatste spreker van *Prison Make*, de Nederlander Rob Hootsmans, toonde wel veel beelden van nieuwe Nederlandse gevangenissen. Hij verduidelijkte ook de achterliggende visie: in Nederland is men sinds de jaren negentig veel minder en veel selectiever bezig met de voorbereiding op re-integratie in de samenleving. Het geloof in de transformerende en verbeterende effecten van de vrijheidsstraf heeft daar aan belang ingeboet. Nochtans werd in 1951 in Nederland een *Beginselenwet voor het gevangeniswezen* goedgekeurd. Daarin legde men vast dat de strafuitvoering dienstbaar moet worden gemaakt 'aan de voorbereiding van de terugkeer der gedetineerden in het maatschappelijk leven'. Maar enkele decennia later komt men hierop terug. De Minister van Justitie spreekt in zijn beleidsnota *Werkzame detentie* (1994) niet meer over *resocialisatie* of *heropvoeding*. En de vermeende stijging van de criminaliteit in de jaren tachtig leidt tot een repressiever klimaat. In samenhang hiermee is er een afnemende interesse in de dader, en een toenemende aandacht voor slachtoffers. Men kiest voortaan voor een uniform en *sober* standaardregime, met als hoofddoel: de beveiliging van de maatschappij (Dubbeld, 2001).

De overbevolking van gevangenissen overkomt ons niet als een natuurramp: ze is het gevolg van het gevoerde penale beleid.

We zagen op *Prison Make* dan ook vooral beelden van *mensenstapelhuizen*, wel in moderne architectuur met vrolijke kleuren, en zonder de imponerende poortgebouwen van weleer, met veel glas en moderne lijnen en de integratie van kunst. De minister bleek onder de indruk en zei in zijn slotspeech dat kunst in de gevangenis een belangrijk aandachtspunt moet zijn. Hierin kunnen we hem geen ongelijk geven.

Maar hoe kan Nederland een goed voorbeeld zijn voor België? Wij hebben een zeer recente en ambitieuze *Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden*, die om implementatie vraagt. De visie van deze Basiswet, van 12/1/2005 en gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 1/2/2005, is zeker niet 'een sober standaardregime met als hoofddoel: de beveiliging van de maatschappij!' Dus: op zoek naar andere *good prison practices* in het buitenland die beter aansluiten bij onze eigen wetgeving.

Good prison practices in het buitenland

Oostenrijk: Justizzentrum Leoben

Een Europees voorbeeldproject voor een modern gevangenisgebouw

Op een reflectiemoment van De Rode Antraciet over de gevangenis van de 21ste eeuw vertelde architecte Kristin Müller (Stramien) over de gevangenis in Leoben, Oostenrijk. Zij krijgt het woord:

'De gevangenis van Leoben vormt een onderdeel van het nieuwe Centrum voor

Justitie, een grootschalig complex van gebouwen in de periferie van de stad. Het gerechtshof bestaat uit drie bouwvolumes met een transparante architectuur, gericht naar het stadscentrum. Naast het gerechtshof bevinden zich het kantongerecht en het Openbaar Ministerie; daarachter het gevangeniscomplex.

De oprichting van het complex was in elk opzicht en voor alle partijen een heel belangrijke en aangrijpende opdracht. Het project was het resultaat van een zeer intensieve en multidisciplinaire discussie, waarin de mens en zijn relatie met justitie steeds centraal stonden. Partners in de discussie waren bijvoorbeeld psychologen en mensen die verschillende soorten sociaal werk in gevangenschappen verrichten, maar ook cipiers en gedetineerden. De beslissing om het project te realiseren, was het resultaat van een lang en intens denkproces dat wezenlijk beïnvloed werd door de filosoof Michel Foucault, voornamelijk door zijn werk *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Het debat van toen is nog steeds actueel als het gaat over het feit dat strafuitvoering de onttrekking betekent aan het alledaagse leven uit de maatschappij, wat nadien tot problemen leidt in verband met re-integratie.

Toen een nieuw project zich aandeede, greep het Oostenrijkse Ministerie voor Justitie de kans met beide handen aan om in een nieuwbouw de uitkomst van deze discussie praktisch te verwezenlijken. Sowieso worden gevangenen dagelijks geconfronteerd met de gevolgen van hun vrijheidsinperking, wat zwaar weegt op hun psychologische toestand. Op welke manier kan men dus detentieschade voorkomen, zonder afbreuk te doen aan de nodige veiligheid? Voor mensen die langer in de gevangenis blijven, wordt een individueel detentieplan opgesteld. En een differentiatie door verschillende regimes van strafuitvoering maakt het mogelijk dat de gevangene stapsgewijs de vooropgestelde doelen kan bereiken. Deze gedachte had een belangrijke invloed op de architecturale planning van het gebouw.

Vergelijkbaar met een stad, zijn de cellen woningen, gangen een soort rustige woonstraten, en de gemeenschappelijke verblijfsruimtes pleinen. In de cellen zelf is videobewaking niet toegestaan.

Volledig gesteund door het Ministerie van Justitie en de toekomstige leiding van de instelling, voerde de architect een radicaal nieuw concept door, in vergelijking met de klassieke Oostenrijkse gevangenis: *woongroepen*, als aanvulling op de normale cellen. Dit zijn ruimtelijk en organisatorisch gescheiden, zelfstandige, sociale wooneenheden waarin vijftien gedetineerden samenleven in een groep. Het deel uitmaken van een groep vormt immers de basis van het samenleven in een

maatschappij, zoals dat ook na de vrijlating zal zijn. Met andere woorden: het leven in een groep geeft kansen op leermogelijkheden die enkel buiten de omsloten cel kunnen liggen.

De woongroepen worden samengesteld volgens de in de gevangenis gehanteerde criteria voor groepssamenstelling. Dit heeft het grote voordeel dat gerichte therapie per groep mogelijk wordt. Bovendien zorgt het opdelen van groepen volgens strafregime ervoor dat de veiligheidsmaatregelen niet in heel het complex aan dezelfde regels moeten voldoen. De wooneenheden zijn telkens bewaakt, en slechts via een sluis toegankelijk. De gevangene wordt daarbij niet meer in zijn cel opgesloten, maar in zijn paviljoen. Vergelijkbaar met een stad, zijn de cellen hier woningen, gangen een soort rustige woonstraten, en de gemeenschappelijke verblijfsruimtes zijn pleinen. Telkens is er een grote gemeenschappelijke keuken en in de cellen zelf is videobewaking niet toegestaan. Het vooraf theoretisch uitgewerkte concept voor de gevangenis, was de leidraad voor de organisatie, de vormgeving en het interieur van het gebouw. De opdracht bestond erin om, in het verlengde van dit concept, een menswaardige en mooie

leefomgeving te scheppen, zowel voor gevangenen als voor cipiers. Op die manier hebben de gevangenen de kans de detentie met een groot gevoel van zelfwaarde te beleven en kunnen ook de cipiers hun (vaak over vele jaren lopende) werkomgeving menswaardig ervaren.

Zo werd voor het materiaalgebruik van de hele inrichting speciale aandacht besteed aan zachte, lichte, kleurrijke en transparante materialen. Kleuren in het interieur zorgen voor een moderne en positieve woonsfeer, wat een thuisgevoel bevordert. Een complete wooneenheid bestaat telkens uit enkele cellen van tien vierkante meter, met elk een kitchenette en apart sanitair. De meubelen (bed, kast, zetels en tafel) zijn van berkenhout en met geleiders bevestigd aan de wanden. Het is ook bewezen dat daglicht en frisse lucht bijdragen tot ontspanning. Daarom koos men bewust voor ramen die tot op de grond gaan en volledig open kunnen; én voor loggia's, die de gedetineerde toelaten de open lucht op te zoeken, telkens wanneer die dat zelf wil.

Tussen de wooneenheden bevinden zich onder andere een afdeling voor zieken, ruimte voor sport en gymnastiek, een bibliotheek, een computerklas en een ruimte voor uitoefening van religieuze diensten. Ook buiten is er ruimte voor sport en ontspanning. Sport speelt namelijk een heel belangrijke rol bij de afbouw van agressie, daarom hebben nieuwe gevangenisstrafverboden verplicht een zwembad. Ruimte voor werk en sport zijn zodanig aangelegd, dat ze op zelfstandige wijze kunnen worden bereikt en gebruikt door gedetineerden. Daarbij gaat men het gevoel tegen voortdurend gecontroleerd te worden. Dit betekent ook een minder zware belasting van het personeel.

Ruimtes die het bezoek van familieleden van de gedetineerden toelaten, kregen in de gevangenis van Leoben eveneens bijzondere aandacht. Het gaat hier bijvoorbeeld over keukens waar men samen kan koken en eten, of over de alom bekende knuffelcel, die toelaat dat gedetineerden ook een tijd ongestoord met hun familie kunnen doorbrengen.

Nieuwe wetenschap over gevangenisarchitectuur hecht meer en meer belang aan de invloed die het exterieur en interieur uitoefenen op gedetineerden, buitenstaanders, personeel en bezoekers. Met het oog op het losmaken van emoties die invloed hebben op de zintuigen en psyche, zowel van de gedetineerden als van derden, wil men elementen met een bijzondere symbolische waarde toevoegen aan de gevangenisarchitectuur. Door vormgeving kan een non-verbale en symbolische communicatie tot stand komen.

Opdrachtgevers, architecten en experts voor gevangenisbouw van het Ministerie voor Justitie waren zich daarom van meet af aan bewust van de belangrijke rol van *Kunst am Bau*. Het weekt emotionele reacties en intellectuele associaties los, waardoor reflectie en fantasie geprikkeld worden en processen tot stand komen die te maken hebben met een spiegeling van de omgeving en, als gevolg daarvan, met zelfreflectie. Negen internationaal gekende kunstenaars kregen een opdracht voor een realisatie. Zo liet de kunstenaar Eugen Hein bijvoorbeeld een tekst in de gevangenis muur slaan, die de Verenigde Naties in 1948 formuleerden in het kader van de algemene verklaring van de rechten van de mens: 'All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.' (einde citaat)

De relatie tussen bewaarders en gevangenen is verrassend ontspannen, vandalisme is duidelijk afgenomen en er zijn duidelijk minder ziekte-dagen zowel bij het personeel als bij de gedetineerden.

Vandaag toont een recente studie van het Instituut voor Strafrecht en Criminologie

van de Universiteit van Wenen duidelijk aan, dat het model van Leoben wel degelijk functioneert en dat de preventieve maatregelen en de minder strenge strafuitvoering duidelijk vruchten afwerpen. De relatie tussen bewaarders en gevangenen is er verrassend ontspannen, vandalisme is duidelijk afgenomen en er zijn duidelijk minder ziektedagen, zowel bij het personeel als bij de gedetineerden. Die geven in een onderzoek doorgaans een goede score aan de gevangenis.

De gevangenis van Leoben slaagt erin zodanig op de gemoederen in te spelen dat zelfs de kunstwerken gespaard blijven van beschadiging. Het is een voorbeeld dat navolging verdient in heel Europa en dus ook in België.'

Scandinavië

'Gedetineerden arriveren hier verslaafd, afwezig en ongemotiveerd. Ze vertrekken vrij (van verslaving), alert en gemotiveerd.' (Noorse gevangenisdirecteur)

Over de voorbeelden uit Scandinavië kunnen we zelf wat vertellen. De Rode Antraciet participeerde de voorbije jaren namelijk aan een Europees leerpartnerschap in het kader van het Grundtvig-programma. We konden gevangenen bezoeken in Roemenië, Denemarken en Noorwegen. We noemden ons project *PANEL: Positive Aspects of Non-formal Education and Learning*. We zouden ons concentreren op het *niet-formele leren* en hierover ervaringen uitwisselen.

Denemarken

In de gesloten gevangenis te Ringe onthaalde de directrice ons door enkele principes op een rijtje te zetten: respect, verantwoordelijkheid, normalisering. Dat hebben we nog gehoord, dachten we, het zijn de principes van de Belgische Basiswet.

Alleen wordt een principe als *normalisering* veel radicaler uitgewerkt. Alle gedetineerden leven in leefgroepen van 12 à 16 personen, meestal mannen en vrouwen samen; enkele leefgroepen zijn slechts voor vrouwen, omdat sommigen hiervoor kiezen. De kloof met de samenleving wordt zo klein mogelijk gehouden: gedetineerden dragen hun eigen kledij, ze kunnen zelf naar de winkel gaan (een superette van de gevangenis), ze hebben een kleine som geld op zak, ze koken 's morgens en 's avonds hun eigen potje, ze gaan naar hun eigen kamer en hebben zelf een kamersleutel. Overdag heeft iedere gedetineerde een dagtaak: werk, een opleiding, therapie of een afkickprogramma. Iedere gedetineerde heeft een tweetal penitentiaire beampten als vertrouwenspersoon. Desgewenst brengt zo'n vertrouwenspersoon - met het geld van

de gedetineerde - iets mee uit de vrije wereld, zoals muziek of wat ondergoed.

De opleiding van penitentiaire beampten bedraagt in Denemarken drie jaar. Het werken aan *integriteit* om een dergelijke vertrouwensrelatie met gedetineerden aan te kunnen en niet corrupteerbaar te zijn, is een belangrijk onderdeel van deze opleiding.

Verder is er ook een gedetineerdenoverleg met de directie: de afgevaardigden uit alle leefgroepen bespreken er knelpunten met de directie, en men zoekt oplossingen voor probleempjes. Kortom, verantwoordelijkheden worden niet uit handen genomen, men moet blijven functioneren: opstaan, ontbijt klaarmaken, naar de dagtaak, 's avonds eten koken, een leefgroep vertegenwoordigen in een inspraakorgaan... *Normalisatie* dus!

De belangrijkste troef om mensen te ondersteunen in hun terugkeer, is de kwaliteit van de relatie tussen de penitentiair beampte en de gedetineerde.

Noorwegen

Op het eiland Ulvsnesoy, 40 kilometer van Bergen, bezochten we een open gevangenis. Verspreid over het eiland leven groepjes gedetineerden in een echt huis, met living, grote slaapkamer enzovoort. Ook hier is de groep gedetineerden gemengd: 23 mannen en 8 vrouwen. De vrouwen hebben kamers in het hoofdgebouw, de mannen leven in de huizen, verspreid over het eiland. De gedetineerden blijven ongeveer 6 maanden tot 2 jaar op het eiland; het is meestal de laatste periode voor het einde van hun straf. Meestal verloopt het eten wel vanuit een centrale keuken in het hoofdgebouw, maar op andere momenten koken de gedetineerden voor zichzelf thuis. Op een naburig eiland is er een groot huis voor ongestoord bezoek: de familie kan voor een dag of een weekend op bezoek komen. De school op het eiland organiseert bovendien een aantal beroepsopleidingen (kok, metaalbewerking, lassen) en runt een tweetal student-run businesses.

Een verantwoordelijke van het gevangenisstelsel in de streek van Bergen (West-Noorwegen) verzekerde ons in de gevangenis van Ulvsnesoy: 'Het is onmogelijk om mensen te helpen bij hun re-integratie vanuit de oude 19de-eeuwse gevangnissen. We hebben hier nog een gevangenis van 1860, maar dat is intussen een museum geworden. De belangrijkste troef om mensen te ondersteunen in hun terugkeer, is de kwaliteit van de relatie tussen de penitentiaire beambten en de gedetineerden. Daarin investeren we, en dat is nodig. Elk penitentiair beambte heeft een opleiding van twee jaar achter de rug. Zij zijn de eerstelijnsactoren om gedetineerden te coachen als zij hier arriveren. Vaak komen gedetineerden verslaafd aan drugs of alcohol, afwezig en ongemotiveerd aan. Wij, de hele staf van de directie en de penitentiaire beambten, proberen hen te overtuigen dat ze een kans krijgen in de gevangenis. De school op deze eilandgevangenis is onze belangrijkste partner om dit te realiseren. En meestal verlaten de gedetineerden de gevangenis als vrije mens (vrij van verslavingen), aanwezig en gemotiveerd. Door de samenleving wordt dit gezien. Daarom kunnen we ons systeem verdedigen, ook tegen populistische stromingen die ook hier in Noorwegen aanwezig zijn...'

Kortom, over de kwaliteit en de effectiviteit van het begeleiden van (ex-)gedetineerden naar een nieuwe plek in de samenleving, kunnen we echt wat leren van het Scandinavische model.

Elk penitentiair beambte heeft een opleiding van twee jaar achter de rug. Zij zijn de eerstelijnsactoren om gedetineerden te coachen.

De gevangenis van het verleden: de Ducpétiauxgevangnissen

In Oostenrijk en Scandinavië kiest men blijkbaar resoluut voor het doorbreken van de *massa-aanpak* en deelt men de gedetineerdengroep op in kleinere eenheden, in leefgroepen of woongroepen. Dit betekent een breuk met de stapelhuizen van lichamen, van weleer (en van nu).

De stapelhuizen doen immers denken aan de 19e eeuwse zogenaamde *Ducpétiauxgevangnissen*.¹ Deze gevangnissen zijn indertijd wel ontwikkeld vanuit een duidelijke (penologische) visie op vrijheidsbeneming en haar doelstellingen, namelijk individuele afzondering en tot inkeer komen door middel van religieuze contemplatie.² Het *less eligibilityprincipe*³ stelt dat het leven in de gevangenis niet beter mag zijn dan het leven van de minst gegoede groepen in de samenleving. Anders zou de gevangenisstraf onvoldoende afschrikken. Deze *panopticongevangnissen* zijn duidelijke voorbeelden van een *architecture parlante*, die zowel aan de bewoners als aan de buitenwereld de symbolische boodschap meegeeft

van afschrikking door de hoge muren met wachttorens, kantelen en prikkeldraad, immense poorten en zware deuren. De gevangenis als burcht ter bescherming van de samenleving tegen haar criminelen. Morele verbetering door religieuze oefening en individuele contemplatie in afzondering, waren de hoekstenen van Ducpétiaux' gevangenisregime. Vandaar de cellulaire structuur en de kerkachtige architectuur aan de binnenkant. De enige ruimten die voorzien werden voor gemeenschappelijke activiteiten waren de kapel en in beperkte mate de werkhuizen, waar in stilte aan arbeid werd gedaan. Arbeid gebeurde hoofdzakelijk op cel. De bewegingen in de gevangenis, contacten met de buitenwereld, maar ook tussen de gedetineerden onderling moesten tot het strikte minimum worden beperkt om *criminele besmetting* te voorkomen.⁴

Een ander belangrijk kenmerk van deze stervormige gevangenissen is dat ze geïnspireerd zijn op Bentham's panopticonidee⁵, dat als ideale vorm werd gezien om toezicht en volledige controle over de gedetineerden te houden. Of: *zien zonder gezien te worden*. Ze staan voor disciplineren via absolute controle. Ze laten met een minimum aan personeel een maximum aan controle toe, wat reeds aangeeft dat er rekening werd gehouden met economische factoren met betrekking tot het beheer van de gevangenissen.

De gevangenis van de toekomst: gaan we naar Dupontgevangenissen?

Ondertussen zijn we honderdvijftig jaar verder en vandaag zijn preventie van criminaliteit en verbetering van de gedetineerde nog steeds belangrijke doelstellingen. Maar er zijn andere visies ontwikkeld om recidivevermindering te bereiken en er zijn doelstellingen bij gekomen.⁶ Sinds de tweede wereldoorlog weerklonk de roep voor een menswaardige opsluiting, veranderde de visie op de oorzaken van criminaliteit en kwam de nadruk meer te liggen op diagnose en behandeling.

Hoewel de effectiviteit van de gevangenisstraf vandaag nog steeds in vraag wordt gesteld, wordt er gestreefd naar een meer positieve, constructieve invulling van de gevangenisstraf, gericht op re-integratie van de gedetineerde. Het hedendaagse denken over de invulling van de gevangenisstraf krijgt met de *Basiswet over het gevangeniswezen*

Morele verbetering door religieuze oefening en individuele contemplatie in afzondering waren de hoekstenen van Ducpétiaux' gevangenisregime. Vandaar de cellulaire structuur en de kerkachtige architectuur aan de binnenkant.

en de rechtspositie van de gedetineerden zelfs een wettelijke verankering. Deze moet volgens ons dan ook een belangrijke leidraad zijn in de ontwikkeling van het gevangenisconcept van onze toekomstige gevangenissen: het moeten Dupontgevangenissen worden. We lenen hier de naam van professor Lieven Dupont, de geestelijke vader van de *Basiswet*, om de gewenste gevangenis van de 21ste eeuw een naam te geven. We vatten deze wet samen in een aantal krachtlijnen:

- De rechtspositionele benadering van gedetineerden: wie opgesloten wordt, verliest zijn bewegingsvrijheid, maar hij blijft een burger met rechten.
- Het strafkarakter van de vrijheidsstraf bestaat uitsluitend in het geheel of gedeeltelijk verlies van de vrijheid van komen en gaan en de daarmee onlosmakelijk verbonden vrijheidsbeperkingen.
- Detentieschade moet zo veel mogelijk bestreden worden.
- De doelstellingen van de vrijheidsstraf zijn: 'het herstel van het door het misdrijf aan de slachtoffers aangedane onrecht, de rehabilitatie van de veroordeelde en de geïndividualiseerde voorbereiding van zijn re-integratie in de vrije samenleving.'

(Art. 9, par.2)

- Bij de uitvoering van de gevangenisstraf wordt ervoor gezorgd dat de orde en de veiligheid worden bewaard.
- Belangrijke basisbeginselen zijn: normalisering, responsabilisering, participatie.
- Een tuchtprocedure, een beklagprocedure en een beroepsprocedure worden uitgestippeld.
- Er moet extern en onafhankelijk toezicht op detentie georganiseerd worden.
- De samenwerking met gemeenschappen en gewesten om de hulp- en dienstverlening te organiseren, is cruciaal.

Hier verschijnt een *re-integratieve* gevangenis, gericht op de buitenwereld en op wederkerig herstel, zowel ten aanzien van het slachtoffer als ten aanzien van de gedetineerde. Een gevangenis waar gedetineerden begeleid worden naar een nieuwe start in de samenleving, buiten de criminaliteit. Daarvoor getroost die samenleving zich grote inspanningen door de diensten en voorzieningen die beschikbaar zijn voor iedere burger, ook binnen de muren aan te bieden. Medewerkers van Justitie en de Vlaamse overheid slaan hiervoor de handen in elkaar.

De Basiswet vertrekt vanuit de idee van de *normalisering* van het gevangenisregime. Dit principe stelt dat het leven in de gevangenis zoveel mogelijk - in positieve zin - moet gelijken op het leven in de buitenwereld (Snacken, 2002). In tegenstelling tot de idee van *less eligibility* vertrekt men hier dus van wat de *normale* standaard zou moeten zijn in de maatschappij. De gevangenisstraf is de vrijheidsberoving op zich en er moet dus geen bijkomend leed opgelegd worden. Gedetineerden moeten een zo normaal mogelijk leven kunnen leiden in de gevangenis.

We herhalen de vraag van daarnet: hoe moeten die nieuwe gevangnissen er straks uitzien, als we willen dat de visie van de *Basiswet* - met geïndividualiseerde detentietrajecten die uitlopen in even zovele individuele re-integratieprojecten - een architectonische vertaling krijgt?

De Basiswet betekende voor België een grote stap vooruit. Maar dat deze wet verscheen in het Staatsblad betekent echter niet dat ze ook onmiddellijk werkzaam is. De implementatie in de praktijk verloopt namelijk zeer traag.⁷ De aspecten *tuchtprocedure* en *beklagprocedure* roepen weerstand op bij een aantal penitentiair beampten. Zij vrezen dat als gedetineerden *rechten* krijgen, dit betekent dat men gevisieerd zal worden, wellicht voor de rechter gesleept. Maar dit berust op een misverstand. Het feit dat gedetineerden kunnen klagen of beroep kunnen aantekenen ten aanzien van beslissingen van de directie, is vooral een zaak van de directie, niet zozeer van de penitentiair beampten op de werkvloer. Maar men is bang: men vreest dat de *macht* van gedetineerden toeneemt en dat dit betekent dat de penitentiair beampte in de machtsverhouding met de gedetineerden onvermijdelijk invloed verliest (Van Poecke, 2009 : 200). Dit hoeft niet zo te zijn: ook de penitentiaire beampte geniet rechten, en wie als penitentiair beampte correct werkt, zal ook verdedigd worden door de verantwoordelijken van de gevangenis als hij onheus bejegend wordt.

Hopelijk zal de implementatie van artikel 16 van de *Basiswet* een belangrijke rol spelen in het landen van de wet op de werkvloer. Dit artikel stelt dat er in elke

De gevangenisstraf is de vrijheidsberoving op zich en er moet dus geen bijkomend leed opgelegd worden. Gedetineerden moeten een zo normaal mogelijk leven kunnen leiden in de gevangenis.

gevangenis een huishoudelijk reglement moet aanwezig zijn. In dit reglement is één deel algemeen, dat voor alle gevangenisstraffen zal gelden. Een tweede deel zal specifiek toegespitst zijn op de lokale inrichting. Zo wordt het dagelijkse leven in de gevangenis vastgelegd. De bewoners van de gevangenis, gedetineerden en penitentiair beambten, zullen weten waaraan en waaraf; wat in het verleden niet altijd het geval was: interne regelgeving wijzigde af en toe en werd soms gebrekkig gecommuniceerd.

Ook voor directies is de *Basiswet*, en zeker ook het schrijven van een huishoudelijk reglement, een grote uitdaging. In de wet worden normen gesteld: gedetineerden hebben recht op twee uur sport per week, beklagden hebben recht op dagelijks bezoek, veroordeelden hebben recht op driemaal bezoek per week, er moet ruimte gemaakt worden voor het aanbod vanuit de Vlaamse Gemeenschap, zoals een bibliotheek, onderwijs, sociaal-cultureel werk enzoverder, en er moet oog zijn voor kinderbezoek en het ondersteunen van de familiale relaties van gedetineerden. Bovendien worden allerhande procedures zwaarder en moet men bijvoorbeeld motiveringen schrijven bij tuchtstraffen. Kortom, de papierberg wordt groter, veel wordt geformaliseerd, met alle voordelen van dien, maar ook met de nodige nadelen van bureaucratiesering, vertraging van beslissingen enzoverder. Het personeelsbeleid in gevangenisstraffen is bij dit alles cruciaal: steun van het hele penitentiair kader om binnen de contouren van een nieuwe wet te functioneren, is een *conditio sine qua non*.

Verder is het een uitdrukkelijke keuze om erkende voorzieningen uit de samenleving in te zetten op de gevangenisvloer, in plaats van het uitbouwen van

Het beste antidotum is een gevangenisregime dat zich baseert op een evenwichtige combinatie van veiligheid, zorg, een rechtvaardige bejegening van de gedetineerden door het personeel, en aandacht voor de voorbereiding op een re-integratie

categoriale voorzieningen voor gedetineerden. Men wil hiermee beklemtonen dat alle burgers, ook de opgesloten medeburgers, erbij horen en recht hebben op hulp- en dienstverlening. Ook de continuïteit tussen het leven binnen en het leven buiten de muren is een overweging: wie aan onderwijsmodules heeft geparticipeerd in de gevangenis, kan binnen het volwassenenonderwijs naadloos verder studeren, eens hij buiten is. Wie in de gevangenis begon gebruik te maken van de bibliotheek, kan dat met zijn bibliotheekkaart

blijven doen als vrij persoon. Als er nu gedacht wordt aan nieuwe gevangenisstraffen is het voorzien van infrastructuur voor al deze voorzieningen, een zaak van kapitaal belang.

Inzichten uit de criminologie: gevangeniscultuur, relaties en communicatie

Goffman (1968) omschreef de gevangenis als een *totale institutie* waar alle deelaspecten van het leven op éénzelfde plaats gebeuren, onder éénzelfde leiding, met dezelfde mensen die men niet vrij kiest. Er is geen scheiding tussen werken, wonen en vrije tijd. De gedetineerde wordt afgesneden van zijn sociale omgeving en verliest zijn sociale rollen.

Sinds Sykes' (1958) onderzoek naar de ontberingen van de vrijheidsberoving⁸ weten we dat gedetineerden, als reactie op deze ontberingen, subculturen ontwikkelen als copingmechanisme. Maar uit onderzoek blijkt tevens dat het beste antidotum een gevangenisregime is dat zich baseert op een evenwichtige combinatie van veiligheid, zorg, een rechtvaardige bejegening van de gedetineerden door het personeel, en aandacht voor de voorbereiding op een re-integratie (o.a. Snacken, 1999; 2005).

Evenzeer is het duidelijk dat *passieve beveiliging*, door middel van tralies, gewapend glas, intercoms en alle mogelijke vormen van elektronische beveiliging, tracking en controle op afstand, niet werkt zonder de zogenaamde *dynamische beveiliging*, die tot stand komt door middel van een hoge kwaliteit van relaties, contacten en communicatie tussen personeel en gedetineerden (Snacken, 1999 : 110).⁹ En als design en controle vanop afstand de gedetineerden en de penitentiaire beampten te veel scheidt, als er een gebrek is aan dagelijkse en routineuze contacten tussen personeel en gedetineerden, verhoogt het risico op stereotypering (McConville, 2003). Zo blijkt uit Belgisch onderzoek naar geweld in de gevangenissen dat het niveau van geweld hoger is in secties waar de interacties tussen gedetineerden en personeel beperkter is (Snacken, Mary, Beghin, Bellis, Janssen, Tubex & Bogaert, 2000; Snacken, 2005).

Bovendien toont onderzoek een relatie aan tussen de omvang van de gevangenis en de kwaliteit van het leven in de gevangenis. Uit een Noors onderzoek blijkt dat kleine gevangenissen (maximum 50 gedetineerden) beter scoren dan medium- (tussen 50 en 100 gedetineerden) en grote gevangenissen (meer dan 100 gedetineerden). Men vergeleek hiervoor 32 hoogbeveiligde gevangenissen op het vlak van de kwaliteit van het leven in de gevangenis, aan de hand van een geïkt meetinstrument¹⁰ (Johnson *et al.*, 2008, in Liebling, 2008). Liebling stelt dat kleine gevangenissen beter presteren op *moreel vlak*.¹¹ Onderzoek van Hammerlin & Mathiassen bevestigt dat de relatie tussen personeel en gedetineerden beter is in kleine gevangenissen, dat de penitentiair beampten en gedetineerden elkaar beter kennen en ook beter weten wat ze van elkaar kunnen verwachten (2006, in Liebling, 2008). Daardoor zijn penitentiair beampten ook gevoeliger voor wijzigingen in de houding van gedetineerden, en kunnen ze sneller en effectiever reageren op hun vragen en behoeften. De communicatielijnen tussen het personeel op de werkvloer en de directie zijn korter, wat snellere informatie-uitwisseling vergemakkelijkt. En door de dichtere relaties tussen de verschillende niveaus is een kleine organisatie flexibeler en dynamischer. Penitentiair beampten in kleine gevangenissen hebben daarnaast ook afwisselender werk dan hun collega's in de grotere gevangenissen, waar de jobs meer gespecialiseerd zijn. Kortom, kleine gevangenissen hebben over het algemeen een beter klimaat dan grotere gevangenissen. Op basis van deze bevindingen pleiten we dan ook voor gevangenissen met kleine leefeenheden.

Tijd voor een maatschappelijk debat over de gevangenis van de 21ste eeuw

Het bouwen van nieuwe gevangenissen is een grote uitdaging. Het is dé gelegenheid bij uitstek om de visie van de *Basiswet* te installeren, en om het personeel te verenigen rond positieve doelstellingen. Nieuwe gevangenissen zullen het regime en het leven in de gevangenis voor vele komende decennia vorm geven. Het masterplan zou dan ook aangegrepen moeten worden om een maatschappelijke discussie te voeren over waar we naartoe willen met de gevangenisstraf en het gevangenisregime.

Veel tijd voor bezinning lijkt er echter niet te zijn. Voor de minister kan het allemaal niet snel genoeg gaan. De plannen roepen nochtans heel wat vragen op. Zou het kunnen dat er vooral geïnvesteerd zal worden in gesloten capaciteit, met een maximale beveiliging, en dat daarom Nederland op *Prison Make* het grote voorbeeld was? Maar Nederland koos ervoor om voor een groot deel van de gedetineerden de doelstelling van re-integratie los te laten. Met de uitbreiding van de gevangenis capaciteit komt het gevangenisregime daar steeds meer in het teken van veiligheid en beveiliging van de samenleving, en wordt er een verschraving van het gevangenisregime bewerkstelligd.

Gevangenis worden daar steeds meer plaatsen van *bewaring*, tot de reclassering de ex-gedetineerden opvangt na vrijlating.

Wat ons betreft is het veel interessanter om te leren van de modellen uit Oostenrijk en Scandinavië. De vraag is echter: zijn de keuzes niet al gemaakt? Is er nog ruimte om te debatteren? En kunnen we de uiteindelijke keuzes nog beïnvloeden?

In de voorlopige beleidsteksten over de nieuw te bouwen gevangenis is er alleszins geen sprake van *woongroepen* of *leefgroepen*. Men kiest voor stervormige inrichtingen met een panoptisch centrum en vier vleugels, waarin gedetineerden in mono- en duocellen worden opgesloten. Weliswaar worden leslokalen voorzien, een computerlokaal voor gedetineerden, een bibliotheek en een cultuurcentrum. Nieuw, in vergelijking met de oude gevangenis, is het gebouwencomplex op het eind van iedere vleugel. In dit complex bevinden zich bijkomende klaslokalen, sportfaciliteiten en ontspanningsruimten.

De visie die hieruit spreekt, is er ons inziens eerder een van een Ducpétiaux-plus-gevangenis dan van een Dupontgevangenis: men verrijkt het oude gevangenisconcept met extra infrastructuur voor de hulp- en dienstverlening vanuit de Gemeenschappen. Maar het blijft een gevangenis voor 200 à 300 gedetineerden, opgesloten in cellen,

waarvan 80 procent ingericht wordt als monocel en 20 procent als duocel.

Het concept leef- of woongroepen en het differentiëren van regimes per subgroep van gedetineerden lijkt ons cruciaal voor een gevangenis van de 21ste eeuw.

Is het dit concept – waaruit blijkt dat men het concept van de modelgevangenis in Oostenrijk en Scandinavië afwijst – dat we in deze tijd nodig hebben? Waarom deze massale individuele opsluitingen: verwachten we nog iets van de *contemplatie* van de gedetineerde

over zijn feiten? Hoe realiseer je *verantwoordelijkheid* en *normalisering* als je honderden gedetineerden opsluit in mono- en duocellen, zonder dat er ook leefeenheden of woongroepen zijn waar het dagelijks leven zich kan afspelen? Sommigen zullen 23 uur op de 24 uur in hun cel verblijven. Een centrale keuken zal voor iedereen eten voorzien, een centrale wasserij zal kleren wassen. Men zal zich af en toe kunnen inschrijven voor een les of een opleiding in een mooi nieuw lokaal, en men wordt af en toe *gelucht* op een wandeling, waar penitentiair beamtten niet komen. Wil men dit? Uiteindelijk blijven dit de stapelhuizen waar we vanaf wilden, of niet soms? Wij kunnen er moeilijk bij dat ook in 2109 of 2159 gedetineerden op deze manier zullen opgesloten worden – en dat is toch het tijdsperspectief waarin we moeten denken. Om mensen voor te bereiden op een re-integratie in de samenleving is een intensievere opvolging en coaching nodig dan spreekt uit dit concept. Het concept *leef- of woongroepen* en het *differentiëren van regimes* per subgroep van gedetineerden lijkt ons cruciaal voor een gevangenis van de 21ste eeuw. Creëer leef-, leer- en oefenplekken om een terugkeer in de samenleving voor te bereiden, niet het massaal isolement van grote groepen delictplegers! Geen stapelhuizen van lichamen maar heroriëntatiecentra voor burgers die straks weer hun plek in de maatschappij willen innemen.

Naar ons aanvoelen is er helemaal geen of te weinig consultatie van alle betrokken partijen gebeurd om tot dit concept te komen. Tot nu toe is er geen enkel maatschappelijk debat geweest. Zijn de actoren van de Vlaamse overheid betrokken bij deze keuze? Wij vermoeden van niet. Nochtans ligt daar de sleutel, lijkt ons. Hoe zien zij de integratie van de verschillende vormen van hulp- en dienstverlening in één aanbod? Hoe zien zij de integratie van het coachen van gedetineerden en het veiligheidsaspect? Binnen

welke architecturale structuur kan dit het best gebeuren? Een betere integratie van de personeelsequipes van Justitie en van de Vlaamse Gemeenschap lijkt ons een noodzakelijke voorwaarde om daadwerkelijk mensen tijdens hun detentie voor te bereiden op een terugkeer in de samenleving. Uiteraard vergt dit veel overleg tussen de actoren van Justitie en de Vlaamse overheid. En waarom geen gedetineerden betrekken bij de plannen? Dat zou pas aansluiten bij het participatiebeginsel uit de *Basiswet*.

Blijkbaar is er het aanvoelen: geen tijd te verliezen! Maar als dit leidt tot niet-voldragen concepten voor de nieuwe gevangenen, dan is dit onvergeeflijk. Het risico is reëel dat de nieuwe gevangenen in België verouderd zijn in vergelijking met de *state of the artgevangenen* in het buitenland, nog voor de eerste gedetineerde er opgesloten is!

Waarom wordt de Oostenrijkse modelgevangenis te Leoben niet nader bekeken? Gaat het wellicht ook om de opleidingsgraad van de penitentiair beambten? Veel van hen in België zijn laaggeschoold. Hun opleiding is de jongste jaren verbeterd, maar nog lang niet op het niveau van de bewaarders in Oostenrijk of Scandinavië. Is dit een overweging om het concept *leefgroepen* niet mee te nemen in de visieontwikkeling naar nieuwe gevangenen?

Het zal meer dan vijf minuten politieke moed vergen om te durven ijveren voor gevangenen, waar geïnvesteerd wordt in mensen en meer voorzien wordt dan bed, bad en brood.

Het zal meer dan vijf minuten politieke moed vergen om politiek te durven ijveren voor gevangenen, waar geïnvesteerd wordt in mensen (zowel gedetineerden als personeel) en waar meer voorzien wordt dan bed, bad en brood. Ook de media dragen hier een verpletterende verantwoordelijkheid om het eigentijdse gedachtegoed uit te dragen en de publieke opinie - en de politici - te informeren. Het lijkt ons geen overbodige luxe om naar aanleiding van deze gelegenheid, een breed inspraakproces te installeren, dat alle betrokken actoren de kans geeft om hun stem te laten horen. Waarschijnlijk kan daar heel veel uit geleerd worden. Maar dit kost tijd... Welnu, heb je haast, neem je tijd – durven we zeggen.

Bio

Frederik Janssens werkt bij De Rode Antraciet vzw, een instelling voor vormingswerk en sportpromotie in de penitentiaire sector.

Kristel Beyens is hoofddocent aan de Vakgroep criminologie van de Vrije Universiteit Brussel. Deze bijdrage is gebaseerd op een artikel dat de auteurs samen schreven voor een themanummer over de gevangenisbouw voor de 21ste eeuw voor Orde van de dag (december 2009).

Noten

1. Genoemd naar de Inspecteur-generaal Ducpétiaux, onder wiens bewind het grootste deel van de gevangenissen, die vandaag nog in gebruik zijn, tot stand gekomen. De gevangenis van Tongeren uit 1844 was de eerste uit de reeks. En tussen 1850 en 1919 was hij verantwoordelijk voor de bouw van nog maar liefst 29 gevangenissen.
2. Ducpétiaux was er immers van overtuigd dat criminaliteit het gevolg was van immoraliteit en ongodsdienstigheid (Peters, 1993 : 39).
3. Rusche and Kirchheimer (1939: 108) definiëren dit principe in hun boek als volgt : “The upper margin for the maintenance of the prisoners was thus determined by the necessity of keeping the prisoners’ living standard below the living standard of the lowest classes of the free population.” Voor een interessante reflectie over het concept van “less eligibility” in de Basiswet verwijzen we graag naar Daems (2006).
4. Voor meer over de geschiedenis van het Belgische gevangeniswezen en evolutie van het penitentiaire denken verwijzen we naar Peters (1993), Neys & Peters (1994) en Maes (2009a).
5. De originele Panopticongevangenis is rond, met in het midden een afgesloten bewakingscentrum, waar de cellen rond worden gebouwd. Hoewel er steeds verwezen wordt naar de utilitarist Jeremy Bentham als grondlegger van het panopticonmodel, was het zijn broer Samuel Bentham die in 1806 het ontwerp heeft gemaakt voor een Russische gevangenis. (www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/journal/cpwpan.htm#3b, geraadpleegd op 17 juni 2009).
6. Dit betekent echter niet dat de hieronder beschreven doelen ook steeds in de praktijk worden gebracht. Ook de Belgische gevangenissen zijn nog steeds hoofdzakelijk stapelhuizen, waar gedetineerden vooral zitten te wachten op hun (voorwaardelijke) vrijheid.
7. Zie Van Driessche (2007) voor een eerste overzicht van de implementatie van de basiswet.
8. Sykes (1958) beschrijft de volgende “*five pains of imprisonment*” : verlies van vrijheid, van persoonlijke veiligheid, van normale relaties, van goederen/diensten en van autonomie.
9. De Basiswet verwijst eveneens naar deze vormen van beveiliging.
10. Factoren die werden bevraagd waren o.a. relaties tussen gedetineerden en personeel, behandeling, mate van well-being, ervaring van persoonlijke veiligheid, persoonlijke ontwikkeling, respect, waardigheid, rechtvaardigheid, gelijke behandeling, etc...
11. Zij hanteert hiervoor het concept ‘*moral performance*’.

Bibliografie

- Beyens, K. (2006a). Bestrafing begrijpen. In E. Devroe, K. Beyens & E. Enhus (Eds.), *Zwart op wit? Duiding van cijfers over onveiligheid en strafrechtsbedeling in België*. Handboek criminografische basisinformatie (pp. 41 - 58). Brussel: VUBPress.
- Beyens, K. (2006b). Het nakomertje in de Belgische criminografie. In E. Devroe, K. Beyens & E. Enhus (Eds.), *Zwart op wit? duiding van cijfers over onveiligheid en strafrechtsbedeling in België*. Handboek criminografische basisinformatie (pp. 297-303). Brussel: VUBPress.
- Beyens, K. (2009). De Stefaan De Clerck van 1996 en die van 2009. *De Morgen*, 30 januari.
- Beyens, K., & Scheirs, V. (2009). Geruchten, frustraties en verdeeldheid. *Strafrechters over de strafuitvoering*. *Proces*, 88(2), 76-93.
- Beyens K., & Janssens, F. *Gevangenisbouw voor de 21ste eeuw. De missie is helder: meer capaciteit! Maar waar is de visie? Orde van de Dag*, aflevering 48 (te verschijnen).
- Beyens, K., Snacken, S., & Eliaerts, C. (1993). *Barstende muren. Overbevolkte gevangenissen: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen* (Vol. 26). Antwerpen, Arnhem: Kluwer, Gouda Quint.
- Daems, T. (2006). Wikken en wegen in de strafuitvoering. *Proces*, 85(1), 21-28.
- Daems, T. (2009a). Gapen bij de gapende kloof. Strafbeleid, gevangeniswezen en de weergekeerde stilte rond de legitimiteitscrisis van de vrijheidsstraf. In T. Daems, P. Pletincx, L. Robert, V. Scheirs, A. van de Wiel & K. Verpoest (Eds.), *Achter tralies in België*. Gent: Academia Press.
- Daems, T. (2009b). Er is meer nodig dan verse onderbroeken. *De Standaard*, 25 juni.
- Directoraat Generaal Penitentiare Inrichtingen. (2009). *Activiteitenverslag 2008*. Brussel: FOD Justitie.
- Dubbeld, L. (2001). In de geborgenheid van de gevangenis. De betekenis van de nieuwe Nederlandse gevangenisbouw. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Johnson, B., Granheim, P.-K., & Helgesen, J. (2008). *The quality of working life for prison officers in high security prisons*. Paper presented at the international conference on Prison Officers and Prison Culture, Obrero University, Sweden.
- Liebling, A., & Arnold, H. (2004). *Prisons and their moral performance. A study of values, quality and prison life*. Oxford: Oxford University Press.
- Liebling, A. (2008). 'Titan' Prisons: do size, efficiency and legitimacy matter? In M. Hough, R. Allen & E. Solomon (Eds.), *Tackling prison overcrowding. Build more prisons? Sentence fewer offenders?* Bristol: Polity Press.
- Maes, E. (2009a). *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf. 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*. Antwerpen: Maklu.
- Maes, E. (2009b). Evoluties in punitiviteit: lessen uit de justitiële statistieken. In I. Aertsen, K. Beyens, T. Daems & E. Maes (Eds.), *Hoe punitief is België?* (in press). Gent: Maklu.
- McConville, S. (2003). The architectural realization of penal ideas. In L. Fairweather & S. McConville (Eds.), *Prison architecture. Policy, design and experience* (pp. 1-15). Oxford: Architectural Press.
- Neys, A., & Peters, T. (1994). De geschiedenis van het gevangeniswezen. In A. Neys, T. Peters, F. Pieters & J. Vanacker (Eds.), *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven* (pp. 1-49). Leuven: Universitaire Pers.
- Peters, T. (1993). Edouard Ducpétiaux. 1804 - 1868. In C. Fijnaut (Ed.), *Gestalten uit het verleden. 32 voorgangers in de strafrechtswetenschap, de strafrechtspleging en de criminologie*

- (pp. 33-48). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Rusche, G., & Kirchheimer, O. (1939). *Punishment and social structure*. New York: Columbia Press.
- Scheirs, V. (2008). Minder Kilts achter tralies. Het rapport 'Scotland's choice' als basis voor een nieuwe koers in de Schotse penale politiek? *Fatik*, 26(120), 11-18.
- Snacken, S. (1999). De gedetineerde en zijn beambte: een genegotieerde orde. *Panopticon*, 20(1), 109-110.
- Snacken, S. (2002). Normalisation dans les prisons: concepts et défis. L'exemple de l'Avant-projet de la loi pénitentiaire belge. In O. De Schutter & D. Kaminski (Eds.), *L'institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus* (pp.133-153). Brussel: Bruylant.
- Snacken, S. (2005). Forms of violence and regimes in prison: report of research in Belgian Prisons. In A. Liebling & S. Maruna (Eds.), *The effects of imprisonment* (pp. 306-339). Willan: Cullomton.
- Snacken, S., Beyens, K., Tubex, H., Raes, A., & De Pauw, W. (2002). Bestrafing als maatschappelijke constructie. In M. Bouverne-De Bie, K. Kloeck, W. Meyvis, R. Roose & J. Vanacker (Eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk*. (pp. 381-416). Gent: Academia Press.
- Snacken, S., Mary, P., Beghin, J., Bellis, P., Janssen, P., Tubex, H. & Bogaert, T. (2000). *De problematiek van geweld in gevangenissen. La problématique de la violence en prison*. Brussel: VUB/ULB, Ministerie van Justitie.
- Van Driessche, K. (2007). Implementatie van de Basiswet Gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden: een stand van zaken. *Panopticon*, 28(6), 83-86.
- Van Poecke, J. (2009). Binnen de gevangensmuren. In T. Daems, P. Pletincx, L. Robert, V. Scheirs, A. Van de Wiel & K. Verpoest (Eds.), *Achter tralies in België* (pp. 193-204). Gent: Academia Press.
- Vandeurzen, J. (2008). Beleidsverklaring van de Minister van Justitie.